

ISSN 2010-720X

ILIM HÁM JÁMIYET

FAN VA JAMIYAT

2024 (№2/1)

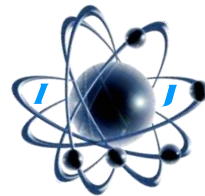
ISSN 2010-720X

2004-jildin mart ayidan boshlab shuğa basladı

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASI JOQARI
BILIMLENDIRIW, ILIM HÁM INNOVACIYALAR
MINISTRILIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTI**

ILIM hám JÁMIYET

Ilimiy-metodikaliq jurnal

**Seriya: Tábiyiy hám texnikaliq ilimler. Jámiyetlik hám ekonomikalıq ilimler
Filologiya ilimleri**

**Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti**

FAN va JAMIYAT

Ilmiy-uslubiy jurnal

Seriya: Tabiiy va texnika fanlari. Ijtimoiy va iqtisodiy fanlar. Filologiya fanlari

**Нукусский государственный педагогический
институт имени Ажинияза**

НАУКА и ОБЩЕСТВО

Научно-методический журнал

**Серия: Естественно-технические науки. Социальные и экономические
науки. Филологические науки**

**Nukus State Pedagogical Institute
named after Ajiniyaz**

SCIENCE and SOCIETY

Scientific-methodical journal

**Series: Natural-technical sciences. Social and economic sciences.
Philological sciences**

№2/1

Shólkemlestiriwshi: Ájiniyaz atındaǵı Nókis
mámleketlik pedagogikalıq institutı hám jurnal redakciyası jámaáti
Shólkemlestiriw komiteti bashǵı: QODIROV Q. – NMPI rektori w.w.a.
Bas redaktor: PAZÍLOV A.

REDKOLLEGIYA AǴZALARÍ

f.i.k., doc. **Abdiev A.** (Nókis);
 tex.i.d., prof. **Ayimbetov I.** (Nókis);
 b.i.d., doc. **Ajiev A.** (Nókis);
 yu.i.k., doc. **Allamuratov A.** (Nókis);
 f.i.d., prof. **Ashirboev S.** (Tashkent);
 p.i.f.d. (PhD), doc. **Babaniyazova N.P.** (Tashkent);
 t.i.d. (DSc), doc. **Bazarbaev R.** (Nókis);
 b.i.f.d., doc. **Begjanov M.** (Nókis);
 filos.i.d., prof. **Berdimuratova A.** (Nókis);
 f-m.i.d., doc. **Dawletmuratov B.** (Nókis);
 p.i.k., doc. **Darmenov J.** (Nókis);
 e.i.b.f.d.(PhD), doc. **Eshimbetov U.** (Nókis);
 b.i.k., doc. **Eshmuratov R.** (Nókis);
 f.i.k., doc. **Eshniyazova E.** (Nókis);
 b.i.d., prof. **Guy Lanza** (AQSh);
 a/x.i.d., prof. **Jumamuratov A.** (Nókis);
 b.i.d., doc. **Jumamuratov M.** (Nókis);
 g.i.d., prof. **Jolibekov B.** (Nókis);
 f-m.i.d., prof. **Ismailov Q.** (Nókis);
 f-m.i.d., prof. **Kamalov A.** (Nókis);

tex.i.d., doc. **Qayipbergenov A.** (Nókis);
 f-m.i.d., prof. **Karajanov S.** (Norvegiya);
 f.i.f.d. (PhD), doc. **Kdirbaeva G.** (Nókis);
 f-m.i.d., prof. **Qudaybergenov K.** (Nókis);
 t.i.d., doc. **Qochanov B.** (Nókis);
 b.i.d., prof. **Markov M.B.** (Rossiya);
 f-m.i.d., doc. **Matjanov N.** (Nókis);
 f.i.d., prof. **Matchanov S.** (Tashkent);
 f-m.i.d., prof. **Metin Orbay** (Turkiya);
 x.i.d., prof. **Mustafayev I.I.** (Azerbayjan);
 f-m.i.d. (DSc), prof. **Otemuratov B.** (Nókis);
 f.i.d. (DSc), doc. **Palimbetov K.** (Nókis);
 f-m.i.d. (DSc), prof. **Prenov B.** (Nókis);
 tex.i.d., akad. **Reymov A.** (Nókis);
 t.i.d., doc. **Saribaev M.** (Nókis);
 f.i.k., doc. **Sapaeva F.** (Nókis);
 tex.i.d. (DSc), prof. **Seytnazarov Q.** (Nókis);
 g.i.d., prof. **Turdimambetov I.** (Nókis);
 f-m.i.d., prof. **Uteuliev N.** (Nókis);
 f-m.i.d., prof. **Yavidov B.** (Nókis);

D.Dogarova - juwaplı xatker
Z.Xodjekeeva - korrektor
N.Allamuratova - operator

Juwaplı redaktorlar:
 f.i.f.d., prof. **F.Sapaeva** – ózbek tili boyınsha
 f.i.f.d., doc. **G.Kdirbaeva** – rus hám inglis tilleri boyınsha
 Q.Biysenbaev – qaraqalpaq tili boyınsha

Jámiyetlik máslahátshiler:

f.i.d., prof. **Abdinazimov Sh.** (Nókis);
 t.i.d., prof. **Abdullaeva Ya.** (Nókis);
 b.i.d., prof. **Esimbetov A.** (Nókis);
 f.i.d., prof. **Járimbetov Q.** (Nókis);
 b.i.d. (DSc), doc. **Jumamuratov M.** (Nókis);
 f-m.i.k., doc. **Táńirbergenov S.** (Nókis);

Jurnal 1992-jıldan «Qaraqalpaqstan muǵallımı» atamasında shıǵarıla baslaǵan. 2004-jıldı «Ilim hám jámiyet» atamasına ózgeretilip, 01-022-sanlı gúwalıq penen Qaraqalpaqstan Respublikası Baspasóz hám xabar agentligi tárepinen dizimge alınǵan.

2020-jılı 07-avgustta Ózbekstan Respublikası Prezidenti Administracyası janındaǵı xabar hám ǵalaba kommunikacyalar agentligi tárepinen qayta dizimge alınıp, 1098-sanlı gúwalıq berilgen.

«Ilim hám jámiyet» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ministirler kabineti janındaǵı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen tómende kórsetilgen pánler boyınsha ilim doktori dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolǵan ilimiy basılımlar dizimine kirgizilgen:

- 01.00.00 – fizika-matematika ilimleri;
- 03.00.00 – biologiya ilimleri;
- 05.00.00 – texnika ilimleri;
- 07.00.00 – tariyx ilimleri;
- 10.00.00 – filologiya ilimleri;
- 11.00.00 – geografiya ilimleri;
- 13.00.00 – pedagogika ilimleri;
- 19.00.00 – psixologiya ilimleri.

Адабиётлар

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно – терминологический словарь. – М.: «Мысль», 1983. –С. 290.
2. Балтабаев О.О. Қорақалпоғистон Республикаси ойконимларининг ижтимоий-географик таҳлили. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Самарқанд: 2022. 217-б.
3. Жучкевич В.А. Общая топонимика. – Минск: «Высшая школа», 1968. –С. 432.
4. Каймулдинова К.Д. Топонимика: Оқулық. – Алматы: “Дәуір”, 2011. 336-б.
5. Карпенко Ю.А. О синхронической топонимике. // Принципы топонимики. – М.: «Наука», 1964. – С. 45-57.
6. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. – М.: «Мысль», 1974. –С. 382.
7. Низомов А., Рахимова Г., Расулова Н. Топонимика. - Т.: “Шарқ”, 2013. 120-б.
8. Попов А.И. Основные принципы топонимического исследования. // Принципы топонимики. – М.: «Наука», 1964. – С. 34-44.
9. Поспелов Е.М. Картографическая топонимика в исторической картографии. // Вопросы географии. Сб. 110. – М.: «Мысль», 1979. – С. 143-149.
10. Hakimov Q. Toponimika. – Т.: “Mumtoz so‘z”, 2016. 368-б.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада географик номларни тадқиқ этишнинг манбалари ва усуллари ёритиб берилган. Мақолада топонимларни географик жиҳатдан тадқиқ қилган МДХ ва маҳаллий олимларнинг илмий-тадқиқот ишлари таҳлилга тортилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются источники и методы исследования географических названий. В статью анализируются научные работы ученых стран СНГ и местных, занимавшихся географическими исследованиями топонимов.

SUMMARY. This article covers sources and methods for researching geographic names. The article analyzes the research works of CIS and local scientists who geographically researched toponyms.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MA’MURIY-HUDUDIIY TUZILISHINING TARIXIY-GEOGRAFIK TAHLILI

Sh.B.Qurbonov – *geografiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent*

O‘zbekiston milliy universiteti

J.B.Pirnazarov – *tayanch doktorant*

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Tayanch so‘zlar: ma’muriy-hududiy tuzilish, qishloq ma’muriy tumani, viloyat, respublika, qishloq aholi punktlari, ma’muriy birlik, boshqaruv.

Ключевые слова: административно-территориальное деление, сельский административный район, област, республика, сельские поселения, административная единица, управление.

Key words: administrative-territorial division, rural administrative district, region, republic, rural settlements, administrative unit, management.

Har qanday mamlakatning ma’muriy – hududiy tuzilmasi siyosiy geografik obyekt sifatida o‘ta murakkab tizim hisoblanib, uning shakllanishi tarixiy, siyosiy iqtisodiy, geografik va boshqa omillarga bog‘liq. Ushbu tuzilmaning eng asosiy funksiyasi (vazifasi) turli darajadagi hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni – u davlat va ijtimoiy tashkilotlari, moliya, soliq, kabi qator tizimlar faoliyatini amalga oshirish, ijtimoiy-iqtisodiy aloqalarni hududlar doirasida ijobiy tarzda rivojlantirish masalalarini to‘g‘ri hal etishda ham katta o‘rin tutadi.

O‘zbekistonning ma’muriy-hududiy tuzilishi mustaqillik yillarida sifat jihatidan yangi – bozor munosabatlariga muvofiq keladigan bosqichga qadam qo‘ydi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi “Ma’muriy-hududiy va davlat tuzilishi” deb nomlangan to‘rtinchi bo‘lim “O‘zbekiston Respublikasining ma’muriy-hududiy tuzilishi” – XVI bobi 83-moddasida O‘zbekiston Respublikasi viloyatlar, tumanlar, shaharlar, shaharchalar, qishloqlar, ovullar, shuningdek Qoraqalpog‘iston Respublikasidan iboratligi ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, 84-moddasida Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, Toshkent shahrining chegaralarini o‘zgartirish, viloyatlar, shaharlar, tumanlar tashkil qilish va ularni tugatish O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining roziligi bilan amalga oshirilishi belgilangan [1].

Ta’kidlash lozimki, iqtisodiy va ijtimoiy (siyosiy) geografiya fani nuqtai nazaridan ham ushbu ma’muriy bo‘linishlar muhim mazmun kasb etadi. Chunki, ular doirasida statistik ma’lumotlar to‘plash, boshqaruv tizimini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish hamda mamlakatning mintaqaviy siyosatini belgilash imkoniyatlari mavjud. Shu jihatdan olganda, ma’muriy-hududiy birliklar ma’lum darajada, mumkin qadar barqaror, optimal bo‘lgani maqsadga muvofiq. Binobarin, ma’muriy birliklarni har tomonlama, “ichkaridan” o‘rganish iqtisodiy va ijtimoiy geografiya fanida muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi, har qanday mamlakatning umumiy iqtisodiy, siyosiy, geografik xususiyatlari aynan yirik masshtabli tadqiqotlar asosida aniqlanadi [8].

Odatda, ma’muriy-hududiy birliklar qanchalik yiriklashtirilsa, boshqaruv tizimining markazlashuviga olib

keladi. Biroq, bu borada muayyan optimallik talab etiladi, chunki ularning haddan tashqari kattalashishi ham, kichraytirilishi ham maqbul emas. Fan nuqtai nazaridan yondashganda, ma’muriy hudud kichraygan sari ularning ijtimoiy (sotsial) funksiyasi oshib boradi.

O‘zbekiston Respublikasi ma’muriy-hududiy bo‘linishining tarixiy – geografik jihatlarini, ma’muriy-hududiy birliklarning shakllanishi va o‘zgarishi bilan bog‘liq geografik jarayonlarni o‘rganish ishning maqsadi hisoblanadi. Qo‘yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: ma’muriy-hududiy bo‘linish tizimlari: funksiyalari, shakllari va o‘zgarish jarayonlarini o‘rganish; O‘zbekiston Respublikasi ma’muriy-hududiy bo‘linishining huquqiy asoslarini o‘rganish; ma’muriy-hududiy bo‘linishning yuqori bo‘g‘inidagi islohotlarni o‘rganish; respublika ma’muriy-hududiy bo‘linish tizimida qishloq tumanlari to‘ridagi o‘zgarishlarni tahlil qilish; O‘zbekiston shaharlari va shahar tumanlari tarkibidagi ma’muriy-hududiy o‘zgarishlarni tahlil qilish.

Hozirgi O‘zbekiston hududida turli tarixiy davrlarda ma’muriy-hududiy bo‘linish har xil bo‘lgan. Masalan, XVI-XVIII-asrlarda Xiva xonligi, Buxoro amirligida ularning ma’muriy-hududiy tarkibi turlicha nomlangan. Xiva xonligining ma’muriy bo‘linishi “viloyat” deb atalgan bo‘lsa, XVIII-asrdan boshlab “bekliklar” tushunchasi qo‘llanilgan. Eng kichik ma’muriy bo‘linish esa “machitqo‘m” deb yuritilgan. Dastlab xonlikda 16-viloyat, 2-noiblik, keyinchalik viloyatlar soni 22 taga yetgan. Ularni xon tomonidan tayinlangan hokim va noiblar boshqargan [4; 10].

XX-asr boshlariga kelib mamlakatimiz ma’muriy-hududiy bo‘linishida qator o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Bu davrda O‘zbekiston ma’muriy jihatdan Turkiston general-gubernatorligi va Rossiya qaram bo‘lgan Buxoro amirligi hamda Xiva xonligiga bo‘lingan. Turkiston general-gubernatorligida asosiy ma’muriy-hududiy birliklar viloyat (oblast), uezd, volost, uchastka va oqsoqolliklardan iborat bo‘lgan. Ushbu siyosiy - geografik hudud Sirdaryo, Samarqand, Farg‘ona, Yettisuv, Zakaspiy viloyatlari va Amudaryo bo‘limiga ajratilgan.

Buxoro amirligi hududi 29 ta viloyatga, viloyatlar esa amloqlarga, amloqlar qishloqlarga ajratilgan. Buxoro shahri

va uning atrofidagi 11 ta tuman (hozirgi Buxoro viloyati) alohida ma'muriy birliklar hisoblangan. Bu davrda Xiva xonligida 20 ta bekklik, 2 ta noiblik va Xiva shahriga bo'lingan. Beklik va noibliklar, o'z navbatida, aminlik va masjid-qavmlardan iborat bo'lgan [10].

Xonlik va amirliklar tugatilganidan so'ng ma'muriy-hududiy bo'linishda ham bir qancha o'zgarishlar ro'y berdi. Jumladan, 1920-yil 8-oktabrda Buxoro va Xorazm Xalq Sovet Respublikalari rasman e'lon qilinadi. Shu yili kuz oyida ma'muriy-hududiy bo'linish o'tkazilib, u viloyatlar, tumanlar, kentlar, amloqlar va qishloqlarga bo'lindi. 1923-yilda Buxoro ma'muriy-hududiy bo'linishga tuzatishlar kiritilib, 8 ta viloyat (Buxoro, Karmana, Nurota, Chorjo'y, Qarshi, Shahrisabz, Sherobod, Karki), 28 ta tuman va Sharqiy Buxoroga aylantirilgan.

Xorazm Xalq Sovet Respublikasi hududi 28 ta tumanga ajratilgan, 1924-yilda esa uning tarkibida uch viloyat (Qozoq-Qoraqalpog', Yangi Urganch, Toshhovuz) va Xiva tumani tashkil etiladi. Ushbu yilda O'rta Osiyoning milliy-hududiy chegaralanishi natijasida O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi tuzildi. Uning tarkibida dastlab 7 ta viloyat (Samarqand, Toshkent, Farg'ona, Zarafshon, Surxondaryo, Qashqadaryo, Xorazm), Konimex avtonom rayoni va Tojikiston ASSR bo'lgan. 7 viloyat o'z navbatida 23 uezd, 240 volostga va 1163 qishloq sovetlariga bo'lingan [3].

Ma'muriy-iqtisodiy rayonlashtirishning amalga oshirishi munosabati bilan 1926-yil 29-sentabrda 1924-yilda tashkil etilgan ma'muriy-hududiy bo'linish tugatilib, ularning o'rniga 10 okrug (Xorazm, Qashqadaryo, Surxondaryo, Toshkent, Andijon, Qo'qon, Xo'jand, Buxoro, O'rta Zarafshon, Samarqand), 1 avtonom respublika (Tojikiston ASSR), 87 tuman va 1746 ta qishloq fuqorolar yig'ini tashkil etilgan. Biroq, 1930-yilda okruglarga bo'linishlar ham bekor qilinadi va ularning o'rniga 9 shahar, 84 ta tuman, 1696 ta qishloq sho'rosidan iborat bo'lgan ma'muriy bo'linish tashkil etiladi.

Markaz ko'rsatmasi bilan 1929-yilda O'zbekiston tarkibida bo'lgan Tojikiston muxtor respublikasi sobiq SSSR tarkibidagi Ittifoqdosh respublikaga aylantirildi. Respublikamizda ma'muriy-hududiy bo'linish 1937-yilgi Konstitutsiyada rasmiylashtirildi. Bu vaqtga kelib, uning tarkibida bir Muxtor respublika, 3 okrug, 109 tuman, 22 shahar, 16 shaharcha va 1392 qishloq sho'rosi bo'lgan [10].

1938-yil 15-yanvardan boshlab mamlakatimiz hududidagi hozirgi viloyatlar qayta shakllana boshladi. Shu yili Buxoro, Samarqand, Toshkent, Farg'ona va Xorazm viloyatlari tashkil qilinadi. 1941-yilning 6 martida Andijon, Namangan, Surxondaryo, oradan ikki yil o'tgach esa Qashqadaryo viloyati ajratiladi.

1957-1961-yillar mobaynida sobiq Ittifoqda olib borilgan ma'muriy-hududiy birliklarni yiriklashtirish siyosati ("Sovnarxozlar" tashkil etilishi) natijasida respublika ma'muriy-hududiy birliklarida ham bir qator o'zgarishlar ro'y berdi. Jumladan, Namangan viloyati Andijon va Farg'ona viloyatlariga, Qashqadaryo esa Surxondaryo viloyatiga qo'shib yuborildi. Shu bilan birga mavjud 117 ta qishloq tumanlaridan 56 tasi tugatildi [6]. Biroq, respublika ma'muriy-hududiy bo'linishida amalga oshirilgan islohotlarning xo'jalik-amaliy va ilmiy nuqtai nazardan asoslanmaganligi qisqa muddatda namoyon bo'ldi. O'tkazilgan o'zgarishlarning kamchiliklarini bartaraf etish maqsadida 1962-1964-yillarda Andijon, Toshkent, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida boshqarish tizimida sanoat va qishloq xo'jalik kengashlari va ularning ijroiya qo'mitalari tashkil qilindi. Davlat organlarining *ishlab chiqarish prinsipi* bo'yicha bo'linganligi munosabati bilan ushbu viloyatlarida shahar kengashlariga bo'ysunuvchi shahar va shaharchalardan iborat bo'lgan sanoat zonalariga barpo etildi. Lekin shuning natijasida yuqorida sanab o'tilgan mintaqalarda boshqarish tizimining yagonaligi yo'qotilib, faoliyatining samaradorligi sezilarli tarzda pasayib qoldi. Ro'y

bergan muammolarni bartaraf etishni ko'zlab, 1964-yil noyabr oyida sanoat va qishloq xo'jalik boshqarish organlari ("Sovnarxozlar") tugatildi va yagona hokimiyat tizimi qayta tiklandi [5:10].

Respublika hududidagi yangi yerlar va tabiiy resurslarning o'zlashtirilish jarayoni uning yangidan ma'muriy-hududiy bo'linishiga birmuncha asos yaratib berdi. Chunonchi, Qarshi cho'lining o'zlashtirilishi 1964-yil 7-fevralda Qashqadaryo viloyatining qayta tiklanishiga, Mirzacho'lining o'zlashtirilishi Sirdaryo viloyatining tashkil topishiga, Farg'ona vodiysida ishlab chiqarish kuchlarining jadal rivojlantirilishi Namangan viloyatining qayta tiklanishiga, Jizzax cho'llarining o'zlashtirilishi Jizzax viloyatining tashkil bo'lishiga sabab bo'ldi.

Mamlakatimizda kon-metallurgiya sanoatini rivojlantirish maqsadida 1982-yil 20-aprelda Buxoro va Samarqand viloyatlari tarkibidan ayrim tumanlar ajratilib, yangi - Navoiy viloyati tashkil etilgan. Biroq, u olti yildan so'ng, ma'muriy birlik sifatida tugatildi, lekin 1992-yilda sobiq chegaralari doirasida alohida viloyat maqomida qayta tiklandi [8].

O'zbekiston Respublikasi hozirda – Qoraqalpog'iston Respublikasi, 12 ta viloyat va Toshkent shahridan iborat. O'z navbatida, Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar tarkibiga shaharlar, qishloq tumanlari, shaharcha, qishloqlar va ovullar kiradi.

Mamlakatimiz ma'muriy – hududiy bo'linmalarini ularning huquqiy maqomiga ko'ra, quyidagi 3 asosiy toifaga ajratish mumkin.

Yuqori toifadagi subyektlar – Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahridan tashkil topadi. O'rta toifadagi qismlar-qishloq va shahar tumanlari, viloyatga bo'ysunuvchi shaharlardan iborat. Quyi toifada esa tumanga bo'ysunuvchi shaharlar, shaharchalar, qishloq va ovullarning fuqarolar yig'inlari o'rin oladi.

O'rta Osiyoning milliy davlat chegaralanishi doirasida 1925-yil 16-fevral kuni Qozog'iston tarkibida Qoraqalpog'iston muxtor viloyati tuzildi. Keyinchalik, 1930-yilda u bevosita Rossiya (RSFSR) bo'ysunuviga o'tkazildi. Qoraqalpog'istonning siyosiy-ma'muriy maqomi 1932-yilda muxtor respublikaga o'zgartirildi, 1936-yilda esa Qoraqalpog'iston O'zbekiston tarkibiga kirdi. 9-yanvar 1992-yildan buyon Qoraqalpog'iston Respublikasi O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi suveren respublika maqomiga ega.

Qoraqalpog'iston Respublikasining poytaxti – Nukus shahri. Maydoni 166,59 ming km.kv, aholisi 1976,2 ming kishi (1.01.2023-y.). Maydoni O'zbekiston Respublikasiga nisbatan olganda, 37,1 foizni tashkil qiladi. Ma'muriy-hududiy jihatdan 16 ta qishloq tumanlari, 12 ta shahar, 26 ta shaharcha, 145 ta qishloq fuqarolar yig'inlari va 1126 ta qishloq aholi punktlaridan iborat. Poytaxti Nukus shahri Respublikaga bo'ysunuvchi shahar hisoblanadi [9].

Viloyatlar ham yuqori toifadagi qismlardan sanalib, mamlakatning mintaqaviy siyosatini amalga oshirishda muhim ob'ekt sifatida xizmat qiladi. Ularda ijtimoiy ishlab chiqarish jarayoni to'liq qamrovli bo'lib, ayni vaqtda, ular boshqaruv sub'ekti ham hisoblanadi.

"Viloyat" atamasi "oblast" so'zining sinonimi, oblastga qaraganda ma'muriy-hududiy tuzilishning aynan ma'nosini beradi. Chunki "oblast" nafaqat ma'muriy birlikka, balki tabiiy, iqtisodiy, harbiy birliklarga ham ishlatiladi. Viloyatlar ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning xususiyatlari, transport va kommunikatsiyalarning rivojlanishi, joylardagi boshqaruv tizimining tashkiliy tuzilishini o'zida aks ettiradi [5].

Hozirda respublikamizda 12 viloyat mavjud bo'lib, umuman olganda, so'nggi yillarda ularning soni barqaror saqlanib qolmoqda.

Hozirgi mamlakatimiz geosiyosiy tuzilmasida Toshkent shahri o'zining iqtisodiy salohiyati, fan va madaniyat o'chog'i ekanligi, shuningdek, davlat va boshqaruv

organlarining deyarli barchasi joylashganli sababli poytaxt shahar yuqori toifadagi bo'g'inga mos keladi.

Toshkent ma'muriy-hududiy jihatdan 12 ta shahar tumanidan iborat. Shuningdek, 1 ta shaharcha – Ulug'bek shaharchasi Toshkent shahar hokimiyatiga bo'ysunadi. Toshkent shahri respublikamiz iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlarida alohida o'ringa ega. 2022-yilda respublika yalpi ichki mahsulotining 16,6 %, sanoat mahsulotining 19,7 %, pullik xizmatlarning 39,4 % Toshkent shahri hissasiga to'g'ri kelgan. Shuningdek, investisiyalarning 21,0 %, qurilish ishlarining 21,1 % va tashqi savdoning 39,1 % poytaxt hissasiga tegishli bo'lgan.

“Tuman” Temuriylar davrida qo'llanilgan ibora bo'lib, 10 ming va undan ortiq askar yetkazib bera olish imkoniyatiga ega bo'lgan ma'muriy-hududiy birliklar ma'nosida ishlatilgan [6]. Hozirda tumanlar joylardagi ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy masalalarni hal qiluvchi asosiy bo'g'inlardan hisoblanadi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda 161 ta qishloq ma'muriy tumanlari mavjud bo'lib, ular turli davrlarda shakllangan.

Respublikamizdagi ma'muriy-hududiy yangiliklar, avvalambor, tumanlar chegarasining o'zgarishi bilan amalga oshiriladi. Mamlakat hududi bir xil turgan sharoitda ma'muriy birliklar sonidagi davriy o'zgarishlar (ko'payish yoki kamayish) ijtimoiy-siyosiy, ma'muriy islohatlar, yangi yerlarni o'zlashtirish, iqtisodiyotning hududiy tarkibi, aholi yulashuvi kabi sabablar ta'sirida yuz beradi.

“O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy tuzilishi to'g'risida” gi qonunning 3-moddasiga ko'ra viloyat bo'ysunuvidagi shaharlar (Qoraqalpog'iston Respublikasi bo'ysunuvidagi shaharlar) – aholisining soni, qoida tariqasida, kamida o'ttiz ming kishi bo'lgan, muhim ma'muriy ahamiyatga, rivojlangan infratuzilmaga ega, shuningdek istiqbolli iqtisodiy va madaniy markazlar bo'lgan aholi punktlari kiritilishi belgilangan [2].

2023-yil 1-yanvar holatiga Respublika va viloyatga bo'ysunuvchi shaharlar soni 32 tani tashkil etgan. Shulardan 7 tasi Toshkent viloyatiga, 4 tasi Farg'ona viloyatiga, Sirdaryo va Navoiy viloyatlariga 3 tadan, Andijon, Buxoro, Xorazm, Qashqadaryo va Samarqand viloyatlariga

2 ta, qolgan viloyatlarga bittadan to'g'ri keladi. E'tirof etish kerakki, yuqoridagi qoidalariga mos kelmaydigan aksariyat oldingi viloyatga bo'ysunuvchi shaharlar tumaniga bo'ysunuvchi shaharlar toifasiga o'tkazilgan. Bunday shaharlar qatoridan Andijon viloyatining Shahrixon va Qorasuv, Buxoro viloyatining G'ijduvon, Jizzax viloyatining Dashtobod, Navoiy viloyatining Uchquduq, Namangan viloyatining Kosonsoy, Uchqo'rg'on, Chortoq, Chust, Haqqulobod, Samarqand viloyatining Oqtosh va Urgut, Sirdaryo viloyatining Baxt va Sirdaryo, Surxondaryo viloyatining Denov shahri, Toshkent viloyatining Yangiobod, Farg'ona viloyatining Quva, Xorazm viloyatining Pitnak shaharlari joy egallagan.

Tuman bo'ysunuvidagi shaharlar toifasiga aholisining soni, qoida tariqasida, kamida yetti ming kishi bo'lgan, sanoat korxonalariga va rivojlangan infratuzilmaga ega bo'lgan aholi punktlari kiritiladi.

Shaharchalar – aholisining soni, qoida tariqasida, kamida ikki ming kishi bo'lgan, sanoat korxonalari, temir yo'l stansiyalari va boshqa muhim obyektlar yaqinida joylashgan, fuqarolar yig'inlaridan (mahallalardan) iborat bo'lgan aholi punktlaridan iborat. Mamlakatimizda ularning soni 1-yanvar 2023-yil holatiga 1058 tani tashkil etadi.

Qishloqlar va ovullar – tumanlar hududida joylashgan, fuqarolar yig'inlaridan (mahallalardan) iborat bo'lgan aholi punktlaridan iborat. Ularning soni 10990 ta. Mazkur ma'muriy birliklarning eng ko'p soni Samarqand va Buxoro viloyatlariga tegishli.

Shunday qilib, Respublikamiz ma'muriy-hududiy tuzilishi zamon va makon nuqtai nazaridan o'zgarib borgan va o'sha davrning siyosiy - ijtimoiy tuzimi, qo'yilgan vazifalar, ishlab chiqarishni hududiy tashkil etilishi, boshqaruv tizimini takomillashtirish kabi omillar bilan bog'liq bo'lgan.

Shuningdek, ma'muriy birliklarning son va tarkib jihatdan tez-tez o'zgarib turishi, har xil “geografik o'yinlar” ilmiy tadqiqotlarni olib borishda, xususan, statistik ma'lumotlarni to'plash, ularni tegishli hududlar doirasida tadrijiy o'zgarishini qiyosiy tahlil qilishda ham qator qiyinchiliklarni vujudga keltiradi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son).
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 28-avgustdagi “O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishi to'g'risida”gi O'RQ-635-sonli Qonuni (Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda tasdiqlangan).
3. Абдуразаков С.К. Административно-территориальное устройство Узбекистана. – Т.: «Узбекистан», 1987. –С. 102.
4. Murtazaeva R. H. O'zbekiston tarixi. – T.: «Sharq», 2003.
5. O'zbekiston SSR ma'muriy – territorial bo'linishi. – Toshkent: «O'qituvchi» 1981. 335-b.
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini o'rganish – T.: «Mumtoz so'z», 2001, 263-b.
7. Ro'ziyev A., Abirulov Q. O'zbekiston iqtisodiy geografiyasi. – T.: «Sharq», 2001. 144-b.
8. Qubonov Sh.B. Kichik hududlar ijtimoiy-iqtisodiy geografiyasi. – T.: «Mumtoz so'z», 2013, 162-b.
9. Qurbonov Sh.B., Fedorko V.N. O'zbekiston geografiyasi (II-qism. O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi). – Toshkent: “Yangi Chirchiq prints”, 2024. 384-b.
10. Eshov B. O'zbekiston davlatchiligi va boshqaruvi tarixi. – T.: «Fan», 2012.

REZYUME. Maqolada O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy bo'linishining tarixiy-geografik jihatlari ochib berilgan. Mamlakat ma'muriy birliklarining shakllanishi, ularning sonining o'zgarishi va bu o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatgan omillarning xususiyatlari keltirilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье раскрываются историко-географические аспекты административно-территориального деления Республики Узбекистан. Дается характеристика формирования административных единиц страны, изменения их числа и факторов, повлиявших на эти изменения.

SUMMARY. The article reveals the historical and geographical aspects of the administrative-territorial division of the Republic of Uzbekistan. Characteristics are given of the formation of administrative units of the country, changes in their number and factors that influenced these changes.

TOSHKENT VILOYATI OILALARIDA AJRALISH JARAYONI VA UNING GEODEMOGRAFIK JIHLTLARI

M.Sh.Sabirova – katta o'qituvchi

Alfraganus University

Tayanch so'zlar: oila, ajralish, umumiy koeffitsenti, shahar aholisi, qishloq aholisi, milliy-etnik tarkib, omillar, mutlaq balandlik.

Ключевые слова: семья, развод, общий коэффициент, городское население, сельское население, национально-этнический состав, факторы, абсолютный рост.

Key words: family, divorce, general coefficient, urban population, rural population, national-ethnic composition, factors, absolute height.

Ajralish jarayoni murakkab ijtimoiy-demografik jarayon bo'lib, uning ijtimoiy-demografik va geografik omillarini

tadqiq etish dolzarb masalalardir. Toshkent viloyati aholisining qishloq va shaharlari bo'yicha ajralish

M A Z M U N Í BAS MAQALA

Пазылов А.К. Пединститут мақтанышымыз болып қала береді (Нөкіс мәмлекетлик педагогикалық институтының 90 жыллығы алдынан)	3
---	---

TÁBIYIY HÁM TEXNIKALÍQ ILIMLER

Fizika. Matematika. Texnika. Informatika

Джумаёзов У.З. Связанная задача термоупругости в деформациях для изотропного параллелепипеда	5
Ergashev B.Z. O‘zbekiston Respublikasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish va tashishning hozirgi holati	7
Kalmuratova S.M., Tursinbekova I.J., Muxiyatdinov J.K. Chiziqli emas algebraik tenglamalarni yechish usullari	10
Курбонов Б.Э. Эффективное использование солнечной энергии в теплицах	13
Qutlimuratov Yu.Q., Risnazarov A.M. Ishlab chiqarish obyektlarini joylashtirishini ko‘p mezonli optimallashtirish asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish algoritmlari	15
Mislibayev I.T., Alimov Sh.M. Kovuldi oltin koni uchun tez qotuvchi monolit to‘lg‘azma materiallarni tayyorlash metodikasi	18
Набиев А.Н., Саидова Д.Ш. Инновацион ёндашув негизида муҳандислик объектларини лойihalаш ва конструкциялаш (валларни мустаҳкамлик ва бикрликка киёсий ҳисоблаш мисолида)	21
Raximov F.M. Ensuring electrical safety in networks with resistive neutral grounding	24

Biologiya. Zoologiya. Ekologiya

Baltabaev M.T., Ismamutova A.T. Qaraqalpaqstan sharayatında shıǵıs katranı (<i>crambe orientalis</i> L.)nıń bio-ekologiyalıq ózgeshelikleri	26
Бобомуродов Ш.М., Кушаков А.Ж., Бўрибоева М.Ғ. Зарафшон хавзаси суғориладиган тақир- ўтлоқи тупроқларнинг экологик-мелиоратив тавсифи	28
Embergenov M.A., Medetov M.J., Saparov Q.A., Saparov A.D., Tajibayeva J.D. Janubiy Orolbo‘yi qazuvchi arilari (sphecidae, crabronidae) imagolarining fenologik xususiyatlari	31
G‘o‘dalov M., Qosimov N. Sangzor vodiysi tuproq qoplamini ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilish	34
Meliboyeva F.S. Qo‘qon vohasi sug‘oriladigan maydonlarida suvdan foydalanish samaradorligi	36
Radjapov M.Ya., Eshpanova G., Matmuratov T.R. Tabiat-jamiyat tizimi va uning ekologik jihatlari	38
Султамуратов А.Т., Тамамбетова Ш.Б., Адилов Б.А., Полвонов Ф.И., Шарипова В.К. Сравнительный анализ флористических компонентов между островом “Возрождение” и прилегающими территориями	40

Geografiya

Балтабаев О.О. Топонимларни географик тадқиқ этишининг манбалари ва усуллари ...	42
Qurbonov Sh.B. Pirnazarov J.B. O‘zbekiston Respublikasi ma‘muriy-hududiy tuzilishining tarixiy-geografik tahlili	44
Sabirova M.Sh. Toshkent viloyati oilalarida ajralish jarayoni va uning geodemografik jihatlari	46
Seytniyazov K.M. Toponimlarning klassifikatsiyasi haqqida	49

JÁMIYETLIK HÁM EKONOMIKALÍQ ILIMLER

Tariyx. Huquqtaniv

Bekjanova B.K. Qoraqalpoq xalqining zamonaviy nikoh to‘yi marosimlarining tarixiy-etnografik tahlili	52
Ergasheva G.M. Ma‘naviyat – huquqiy davlat tayanchi	54

Dıqqat, jazılıw - 2024!

Húrmetli, jurnal oqıwshıları! Eger, Siz ilim, tálim-tárbiya hám oqıtıwdıń jańa zamanagóy usılları, jańalıqları menen óz waqtında jaqınnan tanısqaşlı, ózińizdiń usı tarawdağı jetiskenliklerińiz hám oy-pikirlerińiz benen ortaqlaspaqshı bolsańız, «Ilim hám jámiyet» jurnalına 2024-jıl ushın jazılıwğa mirát etemiz.

Biziń jurnalımızda barlıq tarawlar boyınsha ilimiy, ilimiy-metodikalıq maqalalar járiyalanadı.

«Ilim hám jámiyet» jurnalı Ózbekstan Respublikası Ministirler kabineti janındağı Joqarı Attestaciya Komissiyası kollegiyasınıń qararı menen tómende kórsetilgen pánler boyınsha ilim doktorı dárejesin alıw ushın maqalalar járiyalanıwı tiyis bolğan ilimiy basılımlar dizimine kirgizilgen:

- 01.00.00 – fizika-matematika ilimleri;
- 03.00.00 – biologiya ilimleri;
- 05.00.00 – texnika ilimleri;
- 07.00.00 – tariyx ilimleri;
- 10.00.00 – filologiya ilimleri;
- 11.00.00 – geografiya ilimleri;
- 13.00.00 – pedagogika ilimleri;
- 19.00.00 – psixologiya ilimleri.

Jazılıw bahası - 360.000 (úsh júz alpıs mıń) swm.

<i>Redakciya mánzili: Nókis qalası, P.Seutov kóshesi, n/j.</i>	<i>«Ilim hám jámiyet» jurnalınıń esap beti:</i>
<i>Indeks: 230100, Telefon: +998612294086; +998933652520.</i>	<i>BANK: MB BB XKKM Toshkent shahri</i>
<i>JURNALDÍN BASÍP SHÍGARÍLÍWÍNA</i>	<i>Esap beti: 2340 2000 3001 0000 1010</i>
<i>JUWAPKER: Ájiniyaz atındağı NMPI baspaxanası.</i>	<i>MFO: 00014; INN: 201 122 919</i>
	<i>Ieke esap beti: 4001 1086 0354 0170 9410 0350 005</i>

<i>Maqalalardıń mazmunına hám durılıǵına avtorlar juwapker, olardıń pikirleri redakciyanıń pikirleri bolıp esaplanbaydı</i>	<i>Jurnalǵa jıl dawamında jazılǵan avtorlardıń miynetleri birinshi gezekte járiyalanadı. Maqala kólemi 5 betten kem bolmaıwı, 9 betten aspawı kerek.</i>
<i>Jurnal 1992-jıldan shıǵa basladı ISSN 2010-720X Indeksi: Ieke puqaralar ushın — 2101. Mákemeler ushın — 2102.</i>	<i>Basıwǵa ruxsat etildi: 26.04.2024 Buyırtpa: №0038 Format: 60x84 1/8 Kólemi: 14 b/t. Jurnal jılına 6 márte shıǵadı. Reestr № 089632</i>